

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 13.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Munkatárs
KÁLI ANITA

reciti
Budapest • 2025

Készült az
ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Irodalomtudományi Kutatóintézetében

A kötet nyomtatott megjelenését
a szerzők támogatták

A borítón:
Morocco, a számoló paripa egykorú fametszeten
Maroccus Extaticus. Or, Bankes Bay Horse in a Trance... (London, 1595)

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *Reciti*, az ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézetének
recenziós portálja és hálózati kiadója • www.reciti.hu
Technikai szerkesztő: Káli Anita
Borítóterv, tördelés: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

Ballada a közköltészet hatalmáról

Előhang a *Doromb* 13. kötetéhez

Kötetünkben az előző *Doromb*bokhoz képest egyre erősebb a társadalomtörténeti nézőpont. Láthatólag ez lesz az egyik fontos kutatási irány, amely meghatározhatja a következő évtizedek magyar és nemzetközi vizsgálatait. Engedtessek meg, hogy ezúttal az előszó is ebből a nézőpontból ajánlja a tanulmányokat.

A populáris kultúra (szöveges és szövegtelen egyaránt) a mindenkori társadalom tükre is, aligha vitatható. A spontán, csak közösségi megerősítésen nyugvó popularitás mellé viszont koronként oda kell képzelnünk az irányított, központosított popularitást is. Ne csak vallási, ideologikus vagy mozgalmi szövegekre gondoljunk, hanem arra is, mit engedtek kinyomtatni (később rádió- vagy tévéadásba) az egyéb műfajokból. Kötetünk e témakörökhöz is kínál tanulságokat a régebbi és a közelebbi múltból, a szokott módon nemzetközi és magyarországi fő fejezetre bontva.

A társadalmi folyamatok közvetlen visszhangja sem ritka a populáris kultúrában. Hol lázító szándékkal, hol csak gúnyolódva, hol az esélytelenek nyugalomával hoztak szóba visszasságokat. Már az egyszerű középkori emberek túlvilág-látomásai is reflektáltak a földi társadalom bűneire. De szabad volt-e apokrif módon „berendezni” a poklokat és a mennyeket, vagy ez csak Dante mestert illette? Draskóczy Eszter tanulmánya ezeket a kérdéseket rendszerezi. Ide kívánczik egy teljesen másik korszak szövegcsoportja, az 1950–1960-as években terjedő *Tsz-Miatyánk*, amelyről Perger Gyula ad áttekintést, gazdag szövegpéldákkal. A normasértés többszörös: egyrészt egy liturgikus szöveget profanizál (hasonlóan a századok óta ismert átköltésekhez szerte Európában), de mindezt a szocializmus korszakában teszi, vagyis egy előző, „ántivilág” rituáléját húzza rá egy teljesen új jelenségre, a termelőségvetkezetre, az új kor vívmányára, amiről viszont tömören megtudjuk, hogy működésképtelen gazdálkodási forma. Szépen példázza az évszázadok óta bejáratott közköltési témák és formu-

lák aktualizációját, a tiltás (rendőrségi ügy) és a média (tv-játék) ellenpontoszó szerepét, de főleg azt, hogy lezárt, kanonizált szövegállapot híján a titkos másolatok egyúttal a felidézők, másolók *szöveggazdai* jogait erősítették. Nincs két egyforma *Tsz-Miatyánk*, sőt némelyik más politikai imatradesziákkal is kapcsolatba hozható.

A célzottan politikai költészet, esetünkben a francia forradalmi indulók szintén nyomot hagytak saját kontextusukon túl más népek irodalmán, például Petőfi Sándor forradalmi versein. Fried István a kérdést óvatosan, de gazdag adatháttérrel világítja meg. A konkrét szövegeken túl magának az 1848. márciusi forradalmi identitásnak és az 1789-es francia forradalomnak a kulturális összecsengései sem közömbösek.

Minden korszakra jellemző társadalmi kérdés: miből él(degél) az értelmiség? Az írói-költői jövedelem éppúgy ide tartozik, mint az aprópénzen eladott tehetség dilemmája, akárcsak a civil mesterség (cipész, földműves stb.) mellett, másodfoglalkozásként vagy kedvtelésként űzött irodalom. Valljuk be, mind-egyik fájdalmasan ismerős. Ruttkay Veronika egymás mellé állítja az angolszász kultúra normaként hivatkozott életműveit (Burns, Byron), valamint a plebejus származással és életkeretekkel küzdő Petőfi és Arany véleményét, a fókuszban a *Vojtina*-versekkel. Vagyis felrajzolja a közköltészeti létmód és a professzionális irodalom (literatúra) határvidékét, de nem az alkotások minősége, hanem az identitás és a megélhetés felől.

A közönség tapsa és a bevétel kulcsszerepet játszott a szöveges hagyományon túli popularitásban is. Ezt példázza Pikli Natália kiváló és szórakoztató elemzése egy különleges lóról, aki Shakespeare kortársa, és még számolni is tudott. A Morocco nevű paripa és Banks nevű gazdája életrajzi adatain túl megismerhetjük, hogyan kapott allegorikus, metaforikus jelentést a XVI. századi angol irodalomban. Ugyancsak túllép a szöveges hagyományon Szász Géza programadó írása (folytatására is számítunk!). A francia *Enciklopédia* azon szócikkeit elemzi, amelyek a populáris kultúrát érintik, akár dalműfajokat, akár színjátékokat, szokásokat, valamint magukat a házalókat. A XVIII. század egyetemes kultúrafogalmába ezek a gyakran ókori gyökerű, de aktuális formájukban francia falusi és városi jelenségek néha alanyi jogon nyertek bebocsátást, néha kritikus szólalomokkal. Nem vitás: a rájuk adott normatív, értelmiségi válaszok a bontakozó új irodalmiság nézőpontjából is meghatározók voltak akár hatások, akár ellenhatások szintjén.

A közköltészet egy része Európa-szerte iskolai eredetű mind formai, mind tartalmi tekintetben. Az ünnepi köszöntőversek az egyik legbővebb korpuszát jelentik a XVII–XVIII. századi magyar kéziratosságnak, ám az anyag jóformán ismeretlen. Küllös Imola a *Régi magyar költők tára* XVIII. századi közköltészeti köteteinek anyaggyűjtéséből ad ízelítőt, folytatva a témában már korábban ki-

adott *Doromb*-írásait, egyengetve a szövegek értelmezésének útját. Az elemzés a versmondó diákok társadalmi-közösségi szerepére, a laikus igehirdetés, sőt bibliai ismeretterjesztésre is rákérdez, összevetve a recens népköltészetből vett példákkal, amelyek segíthetnek folyamatként vizsgálni e műfajok működését a magyar hagyományban. A tanulmányt gazdag szemelvénygyűjtemény zárja eddig kiadatlan református, unitárius és evangélikus diákok köszöntőiből. Boér Hunor és Boér Máté sepsiszentgyörgyi kutatók két további XVIII. századi kiadatlan versre hívják fel a figyelmet, amelyek szórványemlékként maradtak fenn latin és magyar nyelven. Mind az iskolai, mind a lokális szöveghagyomány tanulságokat kínál Arany János pályakezdő éveire, poétikai, verstani tájékozódására és zenei ízlésére nézve is. E sorok írója ezekről gyűjtött össze új adalékokat nagyszalontai és debreceni vonatkozású forrásokból (1800–1840).

A populáris nyomtatványok visszatérő témái a *Doromb* köteteinek. Ezúttal Bánfi Szilvia könyvtörténész kolléganőnknek mondunk köszönetet, aki az ún. *Mohács-emlékdal* két fontos ponyvakiadásának adatait tisztázza a nyomdai-szek segítségével. Így az immár bizonyítottan komáromi kiadványok keltezése is pontosítható, annak ellenére, hogy az árusvers korábbi datálást ad fel rejtvényként, bizonyára egy korábbi, elveszett kiadványt másolva. Hasonló vizsgálatok sokaságára lesz még szükség a magyar vonatkozású kisnyomtatványok pontos hálózatának feltérképezésében.

A *Szemle* rovatban olvasható Ujszászi Zsuzsanna alapos könyvismertetése Dukkon Ágnes *Az idő ósága* című tanulmánykötetéről, amely a kalendáriumirodalomról szóló írások nagyívű sorozata. A naptárkönyvecskék irodalmi, művelődéstörténeti és akár természettudományi hatásait is érdemes vizsgálni, lévén hiánypótló (és megfizethető) kiadványok a kora újkori piacon. Egy elit eredetű, de széles nemzetközi körben ismert kiadvány, a magyarul *Eurialus és Lucretia* címmel ismert szerelmi történet útját tárják fel, melyekről Szatmári Áron írt recenziót.

Társadalomtörténeti irányból nézve a humor, a normasértés lehetőségei is mások, mint ha csupán írói leleménynek tartanánk azokat. Zolnai Béla a XX. század első felének kiemelkedő filológusa volt, szépirói tehetséggel. A kéziratok hagyatékaiban megbúvó bökversek azonban mintegy eltávolítják őt a tudós és író szerepeitől, és egyrészt a kávéházi szórakoztatás, az irodalmi paródia (pl. Ady) kap szerepet, másrészt a szűk baráti körön belüli, gyakran elég alpári célozgatások. Tüskés Anna alapos forrásközlése és elemzési szempontjai a korábbi századok értelmiségi folklórjához is kapcsolódnak. A *Doromb* történetében ez már állandó témának minősül, s ígéreteket kaptunk további hazai és külföldi versekről, amelyeket sose szántak kiadásra a fenti okokból.

Az írásbeliség és a szájhagyomány kapcsolata több korszakból tartogat figyelemre méltó újdonságokat; az erről szóló tanulmányok talán egymás értel-

mezéséhez is hozzájárulnak. Horváth Bálint ifjú népzeneész barátunk például egy olyan horvát népdalszövegre (és dallamtípusra) lett figyelmes, amely végre értelmezhetővé teszi Balassi Bálint 1589-es nótajelzését. Nem állíthatjuk, hogy ugyanazt a dallamot hallotta a két névrokon egymástól 440 év eltéréssel, de egy hajdani szájhagyományból kölcsönvett szövegtöredék jelenkori, ráadásul azonos versformájú előfordulása mégiscsak utal a folytonosságra. Szintén formátörténeti, majd poétikai kérdéseket érint Szalay Fatima Eszter tanulmánya: a jambikus lüktetés jelenlétét a magyar népzene régi rétegében, elsősorban moldvai népdalokban és szövegcsoportokban. Ennek kapcsán számot vet a jelenség történeti gyökereivel és kora újkori közköltészeti párhuzamaival is.

A XIX. században a népköltészet felfedezése lassú, néha rapszodikus folyamatokat jelent. A hiteles népdalok és mesék mellett állandóan felbukkannak a hamisítványok, az utólag konstruált folklór. Ezek egyébként az írók természetes hagyománytudatából kaptak megerősítést, vagyis szabad volt, sőt kellett formálniuk az ilyesmit. Kis Domokos Dániel a francia Prosper Mérimée 1827-ben kiadott *La Guzla* című délszláv „népköltési” (valójában zömmel általa írt!) antológiájára hívja fel a figyelmet, függelékként egy olyan hősrege műfordításával, amelyet viszont írásból vett át a francia költő, tehát egy hamar literarizálódott, hajdan szóbeli alkotás.

A Magyar Tudományos Akadémia 200 éves története már az alapoknál összefonódik a népi kultúra kutatásával, persze mindig az adott korszak felfogása szerint. A reformkori magyar értelmiség szívesen fordult a népköltészethez, de saját alkotói-izlésformálói szerepét sem mellőzve. Sturcz Noémi két fontos forrással ismerteti meg olvasóinkat Czuczor Gergely életművéből. Czuczor 1827-ben, Toldy Ferencnek írt levelében rögzített néhány közdalt, majd 1833-ban az akadémiai népdalgűjtéshez csatlakozott kis füzetével. Mindkettő teljes szövegét közreadja a szerző, s kitér a dalszövegek és Czuczor saját szerzésű „irodalmi népdalai” közötti kapcsolatokra is. Ifjabb kortársát, Erdélyi Jánost főként a *Népdalok és mondák* szerkesztőjeként és a népköltészet elméletírójaként ismerjük, de saját népdalgűjtése eddig kéziratban maradt, antológiába se dolgozta be, noha tanulságait bizonyára hasznosította. Fia, Erdélyi Pál a XX. század első felében szerette volna kiadni édesapjának népdalfeljegyzéseit, jegyzetekkel látta el, de sajnos az ő munkája is kéziratban maradt. Sziklay Cs. Mónika, az MTA KIK munkatársa most mindkét adósságot törleszti a teljes forrásanyag összevont közreadásával. Így betekintést nyerhetünk Erdélyi János ifjúkori, majd 1849-es és későbbi népdaltapasztalataiba, fiának jegyzeteivel, konkordanciáival segítve a későbbi kutatásokat.

A falusi írásbeliség új formái szintén túlmutatnak a megörökített szövegeken. A *TSz-Miatyánk* kapcsán már említettük a témakört, de ide tartozik Sőregi Anna tanulmánya is, amelyben a mezőszéki Szék egyik ma is élő énekes elő-

adójának, Kocsis Zsuzsannának kézírásos füzeiteit elemzi. A sokáig Budapesten élő asszony nemcsak népdalokat, hanem vegyes, részben a médiából átvett dalszövegeket is rögzített, amelyek repertoárja új fénybe helyezi a népzenei szempontból egyedibb, sajátosan széki dalismeretét is. Emlékeztétét erősítve, mintegy raktárként használta a gyűjteményét, sosem az élő előadás közben! E források elemzése modellértékű lehet a korábbi kéziratosság vizsgálatához is.

A populáris színpadi hagyomány sem csupán a számoló paripával képviselteti magát kötetünkben. A zenés színjátszás magyarországi hagyományait felerősítő népszínművek a XIX. századi hazai szórakozásformák esszenciáját adták dalbetétekkel, tréfás vagy hajmeresztő történetekkel, zsánerfigurákkal. Emiatt ezek közös megerősítéseiként, terjesztőiként szolgáltak. Az 1834-ben bemutatott *Garaboncművészek* című népszínmű zenei anyagát V. Szűcs Imola elemzi, összevetve a dalbetétek kottáit egykorú és népzenei párhuzamaikkal. Káli Anita a műfaj kései, nagyvárosi feltámasztásával kísérletező Mórincz Zsigmond és Kodály Zoltán együttműködését mutatja be, főként a *Pacsirtaszó* című zenés darab kapcsán. Vargha Katalin írása pedig az elrontott viccekről szól, amelyek voltaképp azért kerültek színpadra, mert egy jobban működő műfaj blaszfémiaját jelentik. „Megteremtőjük” Papp Jancsi, aki akaratlan poéngyilkosból hivatásos poénlövő, kabarészereplő, egyfajta negatív mutatóvá lett. A szerző a XX. századi szórakoztatás furcsa, dekonstruktív hajtását gazdag sajtóanyag és elméleti háttér segítségével vizsgálja.

Külön sorozatot alkotnak a magyar pop-rockzenei kultúrát érintő írások. Fenti témaköreinkkel sok helyütt érintkeznek (társadalmi szerepek, tabuk, maszkok, poétikatörténet, alulról és felülről építkező közösségek stb.), mégis külön ajánlom őket az olvasók figyelmébe. Radnai Dániel Szabolcs folytatja az előző *Dorombban* megkezdett áttekintését, amely a magyar popzene múltjának öndefiníciós kérdéseit, kultusztörténetét elemzi. Írása a régebbi popularitás egyes rétegeire nézve is tanulságos: a hivatalos nyilvánosság birtoklása vagy tiltása milyen túlélési technikákat, majd milyen visszatekintő narratívákat eredményezhet? Ezt a kérdést még kényesebb terepen teszi fel Balázs-Hajdu Péter. Írása egy korai magyar punkegyüttes vélt vagy valós szélsőséges világnézetéről, félreérthető neveiről, egy másolt kazettáról, a tabusértés és az ezt „hitelesítő” rendőri eljárás összefüggéseiről szól. Hermann Zoltán egy fordított perspektívát elemez: Bródy János álnaiv dalainak poétikáját, egyben a magyar popszínpadon sokak által megidézett naiv (nő)figurák közös nevezőit. Az elemzés gazdag irodalomelméleti háttére mellett a XVIII–XIX. századi párhuzamok, Robert Burns, Czuczor Gergely vagy a kuplák is fontosak a továbbgondoláshoz. Tóth Orsolya pedig a Kazinczy Ferencsel mint nyelvújítóval (és bizarr szavak állítólagos alkotójával) kapcsolatos sztereotípiákra mutat rá a jelenkori popzenében, főként a Homokóra egyik dalszövegében. E témakör jelzi, hányféle

pontatlan, önmagában is folklorikus jellegű információt hordozott hullámain a populáris kultúra régen és manapság.

2025 többszörösen az évfordulók és a köszöntések éve volt. Az Akadémia bicentenáriumát már említettük. A 220 éve elhunyt Csokonai Vitéz Mihályra ezúttal nem szorosan közköltészeti, hanem kultusztörténeti témában emlékezünk. Távoli rokona, Csokonai-Illés Sándor a család szadai ágán kirajzolódó értelmiségi pályák és a költővel vállalt kultikus rokonság mellett a debreceni Csokonai-szobor egy ismeretlen dokumentumát is bemutatja.

Tavasszal közös születésnapon köszöntötte a Magyar Néprajzi Társaság a nyolcvanöt éves Voigt Vilmost, illetve a nyolcvan éves Küllös Imolát (a *Doromb* egyik alapító szerzőjét), Szacsvey Évát, Tátrai Zsuzsannát és Verebélyi Kincsőt. Ez volt az utolsó alkalom, hogy Voigt Vilmostal találkozhattam, néhány hét múlva eltávozott az élők sorából, páratlanul gazdag életművet hagyva maga után. Kötetünkben Liszka József írásával emlékezünk rá mint a történeti folklorisztika nagy egyéniségére, a ponyvakutatás szorgalmazójára és a *Doromb* állandó szerzőjére.

A születésnaposok sorában azonban mindenképp említsük meg a hetven éves Tüskés Gábort, az Irodalomtudományi Intézet XVIII. századi osztályának nemzetközi rangú vezetőjét, aki a *Doromb* történetének kezdettől tanúja, munkám támogatója és közös köteteink értő olvasója, esetenként szerzője. Reméljük, kedvét leli az új kötetben is.

A 13. *Doromb* talán legvidámabb írása pedig szintén pécsi kötődésű – de Angliából származó – kortársának, Andrew C. Rouse-nak pályarajza: miként lett egy brit tanárjelöltből közismert énekes és tanár Magyarországon, ahol hetven évéből csaknem ötvenet töltött. A brit közköltészet és népi kultúra hazai apostola egész életművével a Játékra, a közösségi öröme emlékeztet, amelyért régen és ma is érdemes volt fáradozni.

Köszönetet mondunk egyes tanulmányok előzetes lektorálásáért, tanácsaiért és adataiért Bárh Dánielnek, Ilyefalvi Emesének és Sziklay Cs. Mónikának. A Pécsi Tudományegyetemen tartott dalszöveg-szimpozion anyagának előzetes szerkesztését és a hálózati kiadás gondozását Radnai Dániel vállalta. A kötet technikai előkészítéséért Káli Anitának, a tördelésért és a borítótervéért Szilágyi N. Zsuzsának, az angol rezümék nyelvi gondozásáért Szabó Dávidnak tartozunk köszönettel.

A kötet nyomtatott megjelenését a szerzők támogatták.

Csörsz Rumen István